TILSHUNOSLIKDA MENTALLINGVISTIKA VA PSIXOLINGVISTIKANING O'RNI

Soatova Mohichehra
TerDPI Tillar fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlari bo'lgan mentallingvistika va psixolingvistikaning nazariy-metodologik asoslari, tadqiqot obyektlari hamda til va tafakkur munosabatini o'rganishdagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada inson ongida dunyoning lisoniy manzarasini shakllanishi, konseptualizatsiya, nutqni yaratish va idrok etish mexanizmlari qiyosiy o'rganilgan tilshunoslik va psixologiya integratsiyasi, psixolingvistikaning roli haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: mentallingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, antropotsentrizm, konsept, nutqiy faoliyat, kognitsiya, til va tafakkur.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations, research objects, and role of mentalinguistics and psycholinguistics, the leading directions of modern anthropocentric linguistics, in the study of the relationship between language and thinking. The article provides information on the integration of linguistics and psychology, which comparatively studies the formation of the linguistic picture of the world in the human mind, conceptualization, speech creation, and perception mechanisms, and the role of psycholinguistics.

Keywords: mentalinguistics, cognitive linguistics, psycholinguistics, anthropocentrism, concept, speech activity, cognition, language, and thinking.

XX asrning so'nggi choragida tilshunoslikda tizim-struktura paradigmasidan antropotsentrik paradigmaga o'tilishi tilga bo'lgan yondashuvni

tubdan o‘zgartirdi. Til endilikda shunchaki statik belgilar ierarxiyasi emas, balki insonning aqliy, ruhiy va ijtimoiy faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan dinamik tizim sifatida talqin etila boshladi. Ushbu jarayonda tilshunoslik, psixologiya va kognitiv fanlar tutashuvida yuzaga kelgan mentallingvistika (kognitiv tilshunoslik) va psixolingvistika yo‘nalishlari markaziy o‘ringa chiqdi. Biroq, ko‘p hollarda ushbu ikki sohaning tadqiqot chegaralari, o‘zaro farqli va o‘xshash jihatlari hamda zamonaviy lingvistika tizimidagi o‘rni masalasi to‘liq koordinatsiyalashni talab etadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi mentallingvistika va psixolingvistikaning nazariy modellarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning zamonaviy tilshunoslik rivojidagi o‘rnini belgilashdan iborat bo‘lib, til va tilshunoslik rivojiga oiddir. Tadqiqot jarayonida kognitiv, psixolingvistik va qiyosiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Xususan, tizimli tahlil metodi: Mentallingvistika va psixolingvistikaning asosiy tushunchalar apparati va kategoriyalarini tasniflashda qo‘llandi.

Konseptual tahlil: Inson ongida bilimlar tizimining (konseptlarning) lisoniy shakllanish mexanizmlarini o‘rganish uchun asos qilib olindi. Komparativ (qiyosiy) metod: Har ikki sohaning nutq shakllanishi va idrok etilishi jarayonlariga yondashuvidagi farqli jihatlarini aniqlashda foydalanildi. Olib borilgan nazariy va metodologik tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga erishildi: Mentallingvistika (Kognitiv tilshunoslik) funksiyasi: Inson ongidagi bilimlarning tilda aks etish strukturasi aniqlandi. Dunyoning lisoniy manzarasi (conceptual framework) inson tajribasining tilda konseptlar, metaforalar va freymlar shaklida kodlanishi natijasidir. U asosan bilimning statik strukturaviy holatini aks ettiradi. Psixolingvistika funksiyasi: Nutqiy faoliyatning dinamik jarayon ekanligi tasdiqlandi tilshunoslik va psixologiya integratsiyasi: psixolingvistikaning roli.

Inson fikrni nutqqa aylantirishda to‘rt bosqichli modelni (Motive

Integratsiyalashgan model: Mentallingvistika tilning “bilish” (kognitiv) aspektini, psixolingvistika esa uning “bajarilish” (psixologik/faoliyat) aspektini yoritishi isbotlandi. Mentallingvistikaning bosh tushunchasi bo‘lgan konsept faqatgina til birligi emas, balki madaniy-psixologik fenomendir. Masalan, o‘zbek tilidagi “Andisha” yoki “Sadoqat” konseptlari lisoniy vositalar orqali namoyon bo‘lsada, ularning ildizi mental tuzilmalarga borib taqaladi. Psixolingvistika esa ushbu konseptlarning nutqiy vaziyatda, real muloqot vaqtida qanday faollashishini o‘rganadi. Agar mentallingvistika “Inson ongida nimalar saqlanadi va u tilda qanday tuzilgan?” degan savolga javob izlasa, psixolingvistika “Inson miyasi ushbu lisoniy tuzilmalarni muloqot paytida qanday generatsiya qiladi va tushunadi?” degan muammoni hal qiladi.

Ushbu ikki sohaning hamkorligi zamonaviy amaliy muammolarni yechishda muhim: Neyrolingvistik muammolar: Afaziya (nutq yo‘qolishi) kabi kasalliklarni davolashda faqat grammatik qoidalar emas, balki mental operatsiyalarni tiklash metodikasi samarali ekanini ko‘rsatadi. Shu sababli bu soha muhim.

Xulosa qilib aytganda, mentallingvistika va psixolingvistika zamonaviy tilshunoslikning o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan ikki muhim qanotidir. Mentallingvistika tilning kognitiv arxitekturasini chizib bersa, psixolingvistika ushbu arxitekturaning jonli nutqiy jarayondagi harakat mexanizmlarini ochib beradi. Kelajakda tillarni o‘qitish metodikasi, kompyuter lingvistikasi va neyrotibbiyot sohalarining taraqqiyoti bevosita mana shu ikki fanning integratsiyasiga tayanadi hamda bu sohalarni o‘rganish jadallashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2006. – 92.b.
2. Vygotskiy L. S. Mishlenie i rech. – Moskva: Labirint, 1999. – 352 s.
3. Kubryakova E. S. Yazik i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazike. – Moskva: Yaziki slavyanskoy kulturi, 2004. – 560 s.
4. Leontev A. A. Osnovi psixolingvistiki. – Moskva: Smisl, 1997. – 287 s.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 3. – B. 3–16.
6. Croft W., Cruse D. A. Cognitive Linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 374 p.
7. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.
8. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
9. Classification of Types of Lexical-Semantic Relationships Approaching to Cell. (2025). American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 3(3), 119-122.